

Vstupní poznámky

Konference

Třídenní Konference českých a slovenských feministických studií se uskutečnila na Fakultě humanitních studií v Praze-Jinonicích na začátku září 2005. Akci společně pořádalo pět institucí: katedra genderových studií Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Genderová studia Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně, Centrum pro studia rodu Filozofické fakulty UK v Praze, Centrum rodových štúdií Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě a Národní kontaktní centrum Ženy a věda pod záštitou Sociologického ústavu AV ČR. Na konferenci zaznělo celkem 103 příspěvků, rozdělených do deseti tematických sekcí, jež si vyslechlo více než 200 registrovaných posluchačů a posluchaček. (Možná není bez zajímavosti, že do vypsání anonymní soutěže na logo konference se přihlásilo celkem 42 návrhů od 18 autorů a autorek). Jednalo se o první akademickou konferenci takového rozsahu u nás, zaměřenou na feministické poznání a genderovou analýzu ve vědeckém výzkumu.

Cílem této konference, jejíž příprava trvala déle než rok, bylo představit současný stav feministického diskursu a bádání v České a Slovenské republice. Konference zároveň měla vytvořit prostor pro vzájemnou diskusi a propojení feministického poznání a aktivit v akademické i neakademické sféře. Struktura konference svými sekcemi odrážela interdisciplinaritu analytické kategorie genderu, jejíž význam přesahuje tradiční hranice vědeckých disciplín. Důraz konference byl kladen na výzkumné i metodologicko-pedagogické aspekty genderových studií. Smyslem akce bylo také ukázat přínos genderové analýzy v různých akademických oblastech a upozornit na způsoby, jimiž gender posunul koncepční pojetí a interpretační rámce jednotlivých oborů. Konference dále demonstrovala, že genderová studia představují systematický soubor teoretických, metodologických a analytických aspektů, jež představují vlastní, koncepčně ucelenou vědeckou disciplínu.

Jedním z nejdůležitějších východisek tohoto pojetí, jež vyjadřoval i zvolený název konference, byla skutečnost, že genderová studia historicky vychá-

zejí z feministického poznání a teoretických základů. Název konference byl dlouho probírán širokým fórem akademiků a akademiček, kteří se pohybují v oblasti genderového výzkumu a pedagogického působení v rámci oborově širokého spektra českých a slovenských vysokých škol. Nakonec dostal přednost název, jenž se explicitně hlásil k feministickým východiskům genderových studií před (rádoby) neutrálnějším, nicméně v našem akademickém kontextu mnohdy alibističtěji používaným názvem „genderová“ studia či výzkum. Existuje u nás mnoho studií a výzkumů, které se sice „zabývají ženami“ a samy se za „genderové“ považují, ale z teoretického i metodologického hlediska mají s genderovou analýzou pramálo společného. Kategorii „gender“ využívají jako povrchní synonymum pro ženy a uplatňují zastaralý kontribuční přístup dosazování „žen“ do „mužsky“ dominujících témat. Nebo používají kategorie „žena“ a „muž“ jako vzájemně vztahové, ale konzervují je v sice sociálně konstruované, ale v podstatě esencialisticky neměnné polaritní dualitě. Navíc se často proti feministickým východiskům přímo vymezují, ať již implicitně, nebo dokonce i explicitně, a gender redukují na údajně ideologicky neutrální deskriptivní termín, jenž slouží víceméně k recyklaci stávajících paradigmat a interpretačních vzorců. Konference se proto svým názvem chtěla otevřeně přihlásit k feministickým kořenům, z nichž genderová analýza vyšla.

Koncepční ucelenost a feministický základ nicméně nepředurčují teoretickou či politickou jednotu genderových studií. Jako celek genderová studia zcela nepochybně vycházejí z feministické teorie, analýzy a kritiky. Nicméně způsoby, jimiž genderoví specialisté a specialistky s těmito základy pracují (tj. jak na nich staví, prohlubují je, posunují, rozvádějí, kritizují, zpochybňují či se proti nim vymezují), záleží na individuálních přístupech. Záměrem konference proto bylo i vytvoření prostoru pro prezentaci a vzájemnou diskusi této produktivní rozmanitosti, jež charakterizuje genderová studia.

Součástí konference byla i prezentace neziskových organizací zaměřujících se na genderové a feministické aspekty v různých společensko-politických kontextech, prodej knih z nakladatelství *One Woman Press*, sobotní večerní párty v klubu na Národní třídě a výstava fotografického cyklu módní fotografie Jany Štěpánové *Nevěsty*. Díky dlouhodobé práci celého orga-

nizačního týmu a řady dobrovolnic a dobrovolníků z pořádajících institucí přímo v průběhu akce proběhla konference hladce a úspěšně. Dá se říci, že konference splnila a v mnohém i předčila očekávání, jež do ní její organizátorky a organizátoři vložili. Poslední den konference, v neděli, byl mezi účastníky konference rozdán dotazník žádající o zpětnou vazbu. Plných 97 dotazníků se vrátilo vyplněných zpět. Převážná většina z nich konferenci hodnotila jako velmi dobrou až vynikající, která buď splnila, nebo dokonce předčila jejich očekávání, jak z hlediska obsahu, tak kvality příspěvků. Jedinou věcí, na kterou si zúčastnění (s pochopením situace) stěžovali, bylo celkem značné překrývání sekcí a příspěvků. Při přípravě konference byla tato otázka samozřejmě dlouho řešena, neboť konference nabízela dva možné modely přístupu: buď relativně málo příspěvků a sekcí, které se nebudou překrývat, nebo tradičnější struktura s více příspěvků a sekcemi, které se však budou vzájemně krýt. Poté, co se během několika prvních měsíců registrace na konferenci přihlásilo téměř 200 zájemců a zájemkyň a skoro 100 příspěvků, bylo jasné, že zužovat strukturu konference tak, aby se jednotlivé referáty vůbec nepřekrývaly, není možné, neboť by to bylo na úkor co největší inkluze a vzájemného setkání a diskuse, na něž se právě mnozí těšili. Vzhledem k tomu, že se jednalo o první konferenci podobného formátu, začlenění a přístup sehrály nejdůležitější roli při volbě finálního formátu konference. Rozmanitost příspěvků také indikovala velmi široký záběr oborových zájmů a témat genderového výzkumu přispěvatelů a přispěvatelkyň, jež chtěli organizátorky a organizátoři reflektovat a zahrnout a ne naopak redukovat a zastřít.

Konference zřetelně ukázala posun, k němuž v naší akademické sféře v oblasti feministického poznání a genderového výzkumu v posledních patnácti letech došlo. Již zmíněná rozmanitost příspěvků demonstrovala, že gender jako teoretický a metodologický nástroj si našel cestu do mnoha míst a zákoutí české akademické scény. Pluralita přispěvatelů a přispěvatelkyň, a to jak oborová, tak generační, odrazila stejný trend. Výstižně a stručně to shrnula nestorka českých genderových studií a zakladatelka prvního centra genderových studií na akademické půdě u nás Jiřina Šiklová, když po otevíracích plenárních příspěvcích povstala, rozhlédla se po aule zaplněné do posledního místečka a prohlásila: „To, že drtivou větši-

nu z vás tady vůbec neznám, považuji za nejpozitivnější aspekt této konference.“ Na druhou stranu konference ukázala limitace a rezervy, které na naší odborné scéně přetrvávají. Asi největším nedostatkem je, že pro řadu badatelek a badatelů gender zůstává stále deskriptivní kategorií. Chybí opravdu inovativní, objevné a inspirující přístupy, jež by dokázaly otevřít nové koncepční dveře stávajících genderových témat a probudit nadšení a žhavou diskusi. I proto se možná nepodařilo přilákat příliš mnoho zájemců a zájemkyň mimo vlastní kruhy, a tudíž demonstrovat relevanci, důležitost a přínos genderového úhlu pohledu pro vědu obecně. Celkově však konference ukázala, že genderová analýza je u nás aplikovaná do stále více oblastí a oborů, že zájem o genderová studia a feministické poznání stoupá a že výzkum využívající genderovou analýzu a feministické teorie je perspektivně se rozvíjející směr vědeckého bádání. To ostatně můžete na následujících stránkách posoudit sami. Z konference je připraven CD-ROM, který v redukované podobě představuje všechny příspěvky, které zde zazněly. Doplnuje jej samostatný knižní sborník obsahující dvacet pět článků, které právě pro něj jednotlivé badatelky a badatelé připravili z původních stručnějších elektronických variant.

Kniha

Výběr článků pro samostatnou knihu nebyl nijak jednoduchý a podílela se na něm jednak redakční rada sborníku, jednak garanti a garantky jednotlivých sekcí konference. Základním kritériem bylo zachytit šíři genderového bádání i jeho inspirativnost. Jiným kritériem byla snaha dát celému sborníku jedinou a jedinečnou tvář. Nebylo ani jednoduché najít pro něj jméno. Jméno, které by dokázalo sjednocovat mnohost a zároveň zdůrazňovat individuálnost. Nakonec bylo vybráno jméno *Vztahy, jazyky, těla*, právě proto, že se tyto kategorie osobně i vědecky týkají nás všech, badatelů a čtenářů.

Vztahy, jazyky, těla

Samotná struktura knihy je koncipována tak, aby se neupínala na jednotlivé humanitní obory, ale naznačovala, že kategorie genderu právě pro svou antropologickou povahu umožňuje interdisciplinární setkávání. Knihu otevírají dvě úvodní klíčové stati od Gerlindy Šmausové a Zuzany Kiczkové, které svými obecnými úvahami o moci a genderu poskytují dalším příspěvkům zastřešující rámec. Obě badatelky svými postřehy také otevíraly samu konferenci a ve sborníku jim tedy náleží čestné místo. Gerlinda Šmausová, která nyní působí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, shrnula ve své přednášce svá dlouholetá bádání v oblasti genderu a naznačila jeho možné budoucí směřování. Stať Zuzany Kiczkové, ředitelky Centra rodových študií při Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, doplňuje přednášku Gerlindy Šmausové orientováním k teorii Judith Butler, která může v principech odhalit problémy českého a slovenského feminismu. V třech blocích, které následují za úvodními statemi, představujeme dalších dvacet tři příspěvků.

Část Vztahy přináší texty věnované vztahům mužů a žen ve vědě a k vědě, vztahům ve školách, na pracovištích i doma. První dva texty Marianny Szapuové a Etely Farkašové navazují na příspěvek Zuzany Kiczkové a dívají se na problematiku genderu z hlediska fungování žen ve vědě. Následující dva příspěvky Zuzany Uhde a Hany Maříkové se orientují na specifické problémy pracovního trhu. V sondě Ireny Smetáčkové vystupují genderové stereotypy jednání ve škole a pozoruje se jejich zvláštní vliv na vztah rodiny a školy. Podnětné texty Radky Dudové, Ivy Šmídové a Juraje Grňa sledují v rodině především otce. Umožňují pronikat pod povrch „normálních vztahů“ v rodině a dovolují pochopit hlubokou genderovou asymetrii soudobé rodiny.

V části s názvem Jazyky, které jsou tu chápány sémioticky jako znakové kódy, představujeme analýzu užívání i zneužívání metafory ženy v jazyce filozofie od Zdeňky Kalnické. V prostředí přirozeného jazyka naznačuje svými sondami Jana Valdrová, že i český jazyk, stejně jako výtvořiny filozofů, svědčí o skryté genderové podmíněnosti jeho užívání a jeho moci. Ignorance genderu či nedostatečná opatrnost v zacházení s jazyky způsobují potíže ve

vzájemných vztazích tak, jak to na příkladu vzdělávání ukazuje Lucie Jarkovská. V příspěvcích Idy Kaiserové a Blanky Knotkové-Čapkové se do centra pozornosti dostaly aspekty vzniku a fungování náboženských jazyků. A Petra Hanáková společně s Pavlou Jonsson se ohlížejí po jazyku české kulturní scény: jak se genderově „nemluví“ o filmu a co přinesl rock ženskému uměleckému vyjadřování tělesné zkušenosti.

Třetí část knihy, jíž se dostalo jména Těla, konceptuálně vymezuje fungování těla v současné společnosti a v umění. Lubica Kobová se táže po poetice těla v některých feministických filozofických proudech. Kateřina Lišková analyzuje funkci pornografie. Martina Pachmanová sleduje jak symbolické tak praktické role otcovství a mateřství v soudobém výtvarném umění. Na ni navazují Eva Šlesingerová a Zuzana Štefková svými výzkumy vizuality ženského a mužského těla. Tělo jako imaginativní koncept, jako zdroj psaní a subverze je tématem článku Jana Matonohy. Dobře jej na příkladech doplňují statě Renaty Čornejo a Kateřiny Kolářové.

Všechny texty ve své jednotě, profesionalitě, ve svých nedokonalostech hovoří o současných problémech genderového bádání v České republice a na Slovensku. Jsou sondami do životů nás badatelů, badatelek a do životů našich současníků. Jsou sondami do životů žen, mužů a hlavně lidí.

Věra Sokolová, Libuše Heczková

Poděkování

Všem, kteří se podíleli na zdárném průběhu konference, výroby CD-ROMu i sborníku. Věře Sokolové za cennou ediční pomoc. Zvláštní dík patří Magdaleně Górské za důslednou organizační a editační práci při přípravě CD-ROMu a také za pomoc při přípravě knižní podoby sborníku.

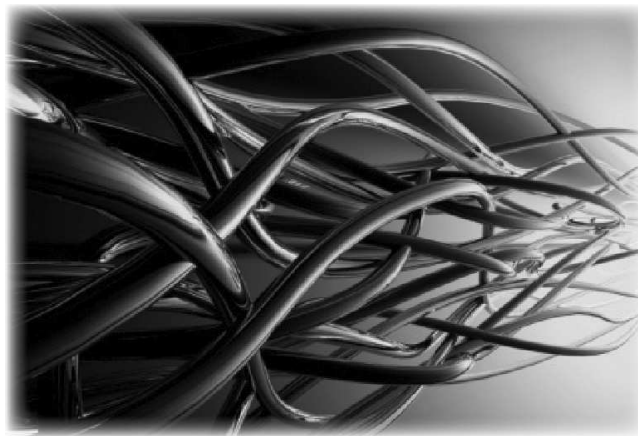

Ediční poznámka

Texty jsou jazykově upraveny podle edičních zásad a platných pravidel českého pravopisu, ženská jména cizího původu se ve sborníku nepřechylují. Výjimku tvoří odkazy a citace z překladů jejich prací a v nich přechýlené podoby, dodržujeme podobu českého překladu. Odchyšky od standardizovaného bibliografického záznamu jsou autorské.

ÚVOD

Současnost nesoučasností: nepřehledné vlnobití feminismů

Gerlinda Šmausová

V následujícím příspěvku se budeme věnovat vybraným rozporným a nejednotně hodnoceným úkazům jak ve vývoji a stavu genderových teorií, tak v genderové struktuře společnosti. Situace ve vědecké reflexi je charakterizována tím, že se části teorie dopracovaly přes radikální dekonstrukci genderu až k jeho eradikaci v některých poststrukturalistických příspěvcích, zatímco empirický výzkum dosud převážně vychází z jakoby esencialistických genderových identit svých výzkumných objektů. V praxi na jedné straně dochází k institucionalizovanému „undoing gender“, na druhé straně lze pozorovat hegemoniální návrat k esencialistickému posuzování genderu. Na tyto rozporné stavy nelze reagovat jinak než permanentním udržováním teoretické distance, což samo o sobě vede k současnosti „nesoučasných“ společensko-politických feministických snah. Snaha uplatnit metaforiku na sebe následujících feministických „vln“ se specifickými cíli a obsahy vyústila v poznání, že v Čechách existují všechny vlny současně a že všechny svým způsobem bijí do mimořádně rezistentních hrází patriarchy.

I. Vývoj teorie

1.1 Ve vývoji teoretického nazírání na existenci mužů a žen lze post hoc rozeznat několik mezníků. První vědecké teorie byly vypracovány v biologii, ke které se musíme neustále vracet, protože její argumenty se objevují ve stále nové podobě. Biologie se při vysvětlování pohlavního dimorfismu u člověka soustředila na to, co obě pohlaví odlišuje¹. Již této první

¹ Vybrané výsledky tohoto bádání viz Renzetti a Curran (2003). Tito autoři docházejí ke smířlivému zjištění, že příroda a společnost ve vytváření genderu „interagují“. Tento výraz ovšem problém

teorii difference je vlastní, že přehlíží společné přírodní vlastnosti živočišného druhu *homo sapiens sapiens* obého pohlaví, čímž dochází k tomu, že se muži a ženy nakonec více podobají samečkům a samičkám primátů než lidem. Tuto androcentrickou fantazii bychom snad mohli omluvit tím, že se věda o životě zajímá skutečně o život, a ten je závislý na rozmnožování. Přírodní jevy se ale nedají bezprostředně ztotožňovat se společenskými². Hlavní otázkou totiž není, jak se liší muži od žen, ale jakým způsobem se člověk liší od ostatních živočišných druhů. Filozofičtí antropologové Gehlen (1966) a Plessner (1975) zdůrazňují, že člověk je velmi špatně vybaven vrozenými instinkty, které by určovaly jeho reakce na vnitřní a vnější podněty. Člověk tento přirozený nedostatek nahrazuje tvorbou institucí, např. manželství, které je prostředkem usměrňování sexuálních tužeb³. Manželství nabývá v čase a prostoru, tedy historicky a v různých zemích, rozmanité zvykové, obyčejové a právní formy, které se velmi vzdálily od cyklických přírodních reprodukčních procesů. Většina dosavadních společností přísně určovala a dosud určuje, kdo z mužů a žen a jakým způsobem smí a má tzv. přirozenou reprodukci zajišťovat. Ve vztahu k dlouholeté reprodukční schopnosti živočišného druhu člověk je fertilita občanů drasticky normativně omezena (srov. Šmausová 2004 b,c), takže se u celoživotního přiřazování k genderu jedná o odvážnou extrapolaci. Při přenosu poznatků z biologie do sociologie si proto vždy musíme položit otázku společenské relevance zkoumaných znaků, např. biologické „fitness“. O schopnosti přežití v postindustriální společnosti přece rozhoduje kulturní zdatnost, která se často zdá být pravým protikladem biologické, tj. fyzické vybavenosti. Historicky proměnlivá kulturní zdatnost, jako možné kritérium výběru partnera v reprodukčním procesu lidí, ovšem ani nemá čas, aby se v genech uložila. Kulturní (a ekonomická) úspěšnost mužů jsou společen-

vztahu obou oblastí spíše zakrývá, než odhaluje. Z epistemologického hlediska jediné „společnost“ může definovat, co ona příroda vlastně znamená – srov. Butler 1990.

- 2 Jak říká Barbara Katz Rothman: „The sociobiologists are the people who reason from instincts to institutions, from ants to aunts, connecting the structure of DNA with the structure of social life“ (1995, s. 6).
- 3 Podle Foucaulta (1977) a dalších je i heterosexuality společenským nasměrováním sexuálního pudu, který by sám o sobě, bez učení a výchovného působení zůstal neřízený, otevřený, plastický, normativně vyjádřeno: „polymorfně-perverzní“. Normativní řízení a kontrola sexuality jsou důležitou součástí mocenských praktik, včetně nadvlády mužů. (Srov. Schacht/Atchison 1993, s. 39.)

ské atributy, které možná ovlivňují výběrovou činnost kulturně zdatných, myslících žen, a ne jejich genů lhostejných ke kulturním jevům. Výběr partnerů je jen dalším poukazem na to, že se lidské jevy musí vysvětlovat výhradně zvláštní schopností člověka⁴, vytvářet a předávat smysl. Rozporné poukazy na zdánlivý diktát přírody („zakódovaný v genech“)⁵ prozrazují, že zdůrazňování biologické diference mezi muži a ženami splňuje funkci přenášet tyto esencialisticky pojaté rozdíly do genderového uspořádání společnosti. V „seriózní“ vědě klasifikační nevyjasněnost měřených znaků brzy vedla k poznání, že jejich značná část – dnes víme, že téměř všechny – je společensky naučenými znaky. Toto naučené či konstruované pohlaví nazýváme genderem. V konstruktivistickém přístupu ve shodě s antropologií zdůrazňujeme, že veškeré životní formy člověka jsou výsledkem jeho konstruktivní činnosti, kterou sdílí s ostatními členy společností⁶.

Při dosaženém stavu vědění by se mohlo zdát zbytečné čtenářkám a čtenářům připomínat, že hlavním objevem feministické vědy byl objev rodu – tj. skutečnosti, že se pohlaví za prvé neredukuje na rozdílnou anatomii orgánů sloužících k rozmnožování a za druhé a radikálněji, že rodové rozdíly nejsou těmito orgány ani určeny (Butler 1990). Toto analytické popření souvislosti mezi „přírodou“ a genderem ale je v zásadním rozporu s tím, že se lidé téměř výhradně vnímají jako bytostní muži a bytostné ženy. Teze o konstruované povaze genderu je pro každodenní zkušenost stejně kontraintuitivní jako poznatek, že je to země a ne slunce, které vychází a zapadá. Na rozdíl od této dnes celkem irelevantní abstraktní astronomické pravdy se dekonstrukce pohlaví může jevit jako agresivní útok na mno-

4 Singulár „člověk“ patří k jazykové hře antropologie, která zkoumá tzv. ahistorické vlastnosti tvořící homo sapiens sapiens. Sociologie se zabývá „členy společností“.

5 Známa srovnání: harém jako u lvů, věrnost jako u labutí, střídání partnerů jako u primátů, proto nemají jinou než anekdotickou povahu. V přírodě bychom našli příklady jak pro „alfa“ samečky, tak pro „alfa“ samičky, čímž by se dala legitimizovat jakákoliv mocenská struktura, a tudíž ve skutečnosti žádná.

6 Podle konstruktivismu se vědění vztahuje na způsob, jakým organizujeme náš zkušenostní svět. Svět sice existuje nezávisle na kognizujících subjektech, ale jsou to tyto subjekty, které do souvislého, před lidskou zkušeností nediferencovaného světa vnášejí prostřednictvím jazyka a jiných symbolů struktury a vybavují jeho jevy smyslem. Konstruktivismus postuluje místo pravdivosti poznání jeho „viabilitu“, tedy ověření si adekvátnosti teorie v praktickém jednání. (Srov. von Glasersfeld, 1997) Ve feministické vědě se ale zatím více než tento „sociální“ konstruktivismus uplatňuje tzv. etnometodologický konstruktivismus, který se zabývá otázkou, jak se gender konstruuje v každodenní praxi (např. Kessler/McKenna, 1978). K „druhům“ konstruktivismu srov. Knorr-Cetina (1989).

hé nositele genderových identit, kteří svůj gender považují za identický s pohlavím. Členové společností, a mezi nimi i velký počet vědkyň a vědců, během socializace do svých genderových identit a do inkorporace s nimi spojených statutů⁷ zpravidla investovali tolik energie, že se jen těžko smiřují s poznáním, že svou identitu pouze hrají. Přesvědčení o pravosti svého mužství a ženství si přece denně potvrzují i v ubikvitním společenském a hlavně úředním „pojdnávání“ občanů jako mužů a žen.

Společenský a politický prostor je podle vzoru pohlavního dimorfismu skutečně rozdělen na mužské a ženské sféry, spojený s udělováním nestejných práv a povinností. Tato společenská organizace genderu, která splňuje distribuční (alokační) a pořádkové funkce, se v sociologii as usual dosud odvozuje z přítomnosti přírodního znaku „pohlaví“ ve společnosti. Označuje ho jako znak askriptivní, připsaný, v protikladu ke znakům získaným výkonem, „achievement“. Otázka po subjektu, který připisuje připsaným (přírodním, askriptivním) znakům společenský význam, což nemůže být sama příroda, odhalí, že se jedná o vědecky neudržitelnou diferenciaci. Vyčlenění a označení určitých znaků jako askriptivních (vedle genderu obzvláště věk) je náročnou konstruktivní činností, která aktem pojmenování znak nejen „vybere“, ale i vybaví významem ve vztahu k statusu a roli, tj. ve vztahu k právům a povinnostem jeho nositelů. Přiřazení genderu k askriptivním znakům podporuje a nezřídka i legitimizuje zdání, že se jedná o neměnnou či společenské intervenci nepřístupnou vlastnost. Odkaz na přírodu, která jakoby diktovala nerovné rozdělení moci a zdrojů, se tedy udržuje i ve zdánlivě poučeném a neutrálním sociologickém diskursu, a pro ženy nepříznivěji, i v samém jádru demokratických státních zřízení, která prohlásila všechny občany za rovné. Privilegování mužů nevzniklo ani „od přírody“ ani „tradicí“, ale je produktem tzv. hege-

⁷ Navrhovala bych, aby se místo pojmu genderová identita používal pojem genderový habitus. „Habitus“ podle Bourdieua (1982) vytváří průsečík mezi koordinátou sociálního prostoru (vytvořenou souhrou sociálního, ekonomického a kulturního kapitálu), na kterou může určitý člen společnosti podle svého původu (tedy i genderu) aspirovat, a jeho osobními vlastnostmi a aspiracemi. V socializačním procesu, který je „nasměrován“ na reprodukci strukturních koordinát, jednotlivec internalizuje schopnosti a vlastnosti, identifikuje se s povinnostmi a odměnami, a tento soubor inkorporuje do svého duševního a tělesného projevu. Z toho lze odvodit: genderový habitus je individuální dispozice jednat v souladu s předurčeným místem v genderované struktuře.

moniálního mužství⁸. Návrat zoon politician do přírody se androcentrickému diskursu zdá být přijatelnější, než přiznat ženám politickou a sociální rovnocennost (srov. MacCormack 1992; Katz Rothman 1995; Scott 2003). Vědecké popření biologického esencialismu nezabránilo tomu, aby se o něj neopírala všechna významná genderovaná zřízení uvedená ve schématu Sandry Harding – od symbolických institucí, přes pracovní trh až k individuálním identitám mužů a žen⁹, kteří se s genderovým řádem ztotožnili (1993). Logicky přesvědčivá dekonstruktivistická vlna naráží na skálopevné konstrukce genderu!

1.2 V teorii genderu si musíme uvědomit, že esencialismu nahrává jakékoliv vztahování se k „mužům“ a „ženám“. To se brzy projevilo v socializační teorii, která se snažila překonat biologický přístup: „Nerodíme se jako ženy, stáváme se jimi výchovou“. Socializační teorie, které na začátku měly kritickou funkci, se rychle proměnily v afirmativní potvrzení genderové skutečnosti. Feministické teorie začaly bezděky podporovat patriarchát, k jehož prospěchu byly genderové rozdíly „vynalezeny“¹⁰. Během času se ustálila stejně bytostná sociologická představa genderu, jakou byla předchozí biologická definice pohlaví: výchova k muži či ženě implikuje celoživotní neměnné chování jako muž či žena. Genderové role sice nejsou vrozené, ale během života se stávají jakousi druhou přirozeností. Většina genderových výzkumů dodnes zastává toto stanovisko, když zkoumá rozdílné postavení, postoje, reakce atd. mužů a žen v dnešních společnostech. O bytostné

8 Srov. Connell 1995. Hegemoniální androcentrická genderová struktura se ve smyslu autopoietické systémové teorie (Luhmann 1988) reprodukuje tím, že muži (pohlaví), v jejichž prospěch tento androcentrismus funguje, se stali muži (gender) prostřednictvím těch genderových struktur, které posléze dále reprodukují.

9 Moje tvrdošíjně připomínání genderového univerza podle Sandry Harding (1993) vychází ze zkušenosti, že se v diskursu dosud gender převážně váže na tělesné pohlaví. Schéma S. Harding je jednoduchou heuristickou pomůckou, jak „odpojit“ gender od pohlaví a pochopit ho jako konstruovanou vlastnost, která se připisuje abstraktní rovině jazyka, kultury, hodnot, významů, společenských institucí, dělby práce a až nakonec a odvozeně členům společností. Genderovanost institucí se nevztahuje jen na to, že jsou v nich muži a ženy pojednáváni rozdílnými způsoby, ale již na jejich sebedefinice jako buďto mužský, nebo ženský kontext. Například věda nebo vězení jsou mužského genderu, nemocnice je organizována jak podle mužského, tak ženského normativního genderu. Aktéři pak hrají role vyžadované podle kontextu. Není ale překvapivé, že mezi sférami a jejich upřednostňovanými aktéry existuje zdánlivě přirozená kongruence vlastností: muži mají privilegovaný přístup do tzv. mužských kontextů, ostatní méně atraktivní kontexty jsou přenechávány ženám.

10 Kritický postoj k tomu zastávají Gildemeister a Wetterer (1992).

chápaní genderu se jedná také tam, kde se války, znásilnění, pornografie připisují bez rozdílu a bez analýzy všem mužům (srov. Dworkin 1983; MacKinnon 1987; Cain 1990), zatímco ženy jsou bez rozdílu chápány jako mírumilovnější, morálnější a konformnější složka obyvatelstva¹¹. Takto esencialisticky pojaté sociální charaktery jsou předpokladem pro formulování „zvláštních“ nároků žen ve společenských institucích, zvláště nároků na právo. Společenskopolitický diskurs se přitom točí kolem otázky, zda se má diference mezi muži a ženami považovat za stav hodný zachování. Ženy by totiž jako nositelky výtečných vlastností pomohly zhumanizovat instituce veřejného života¹². Diskursu v tradici moderny, která zavedla abstraktně stejný právní subjekt, čímž odkázala všechny rozdíly, jako je věk, gender, náboženství, etnikum atd., do soukromí, se jeví vhodnější prosazovat genderovou rovnost. Právní rovnost genderu implikuje, že se na gender nebere jiný než pragmatický ohled¹³. Je ale třeba uznat, že se genderový diskurs nerovností neobejde bez společensky či kulturně esencializovaného genderu, protože konstruovaný gender nabyl reálných forem v procesu objektivizace. Přinejmenším státní orgány považují gender za reálný, a tudíž registrují a pojednávají občany jako muže a ženy, čímž se i oni definují jako reální mužové a ženy – atd. Vlny vědeckého i politického diskursu se tříští o fakt, že gender současně existuje i neexistuje!

1.3 Esencialistické chápaní genderu si vynutilo další dekonstrukce¹⁴. Metodologické dekonstrukce se týkají prostých chyb empirického, pozitivistického výzkumu, který se pod rouškou genderové neutrality ve skutečnosti zajímá jen o typicky „mužské“ jevy. Jako příklad jmenujme kriminologii, která výzkum „obecných“ příčin kriminality omezila na mužskou populaci, jako by menší kriminální zatížení žen (14–20 %) bylo pro teo-

11 Což je pravidlem např. v kriminologii, srovnej Smaus 1995.

12 Ani tato chvála ženských vlastností, jak jsou shrnuty v pojmu etika péče a starostlivosti, si neklade otázku cui bono? Takzvané ženské vlastnosti jsou bezesporu ve službách privátního patriarchátu, takže by nemělo jít o to, rozšířit tuto službu vstupem žen i na veřejnou sféru, ale o rovnoměrné přerozdělení péče na muže a ženy.

13 Bytostný rozdíl operuje s mateřstvím, argument „stejnosti“ s tím, že na případná těhotenství je třeba brát jen ohled, srovnatelný s jinými somatickými zátěžemi zaměstnanců.

14 Srovnej Šmausová 2002, 2004a, kde se podobně jako v této stati zabývám hlavně dekonstruktivními procesy, které se zdají být doslova očividné, např. že každý člen společnosti hraje podle kontextu obě genderové role, a kterým se přesto nedostává ani feministické pozornosti.

rii irelevantní¹⁵. Takové vyplňování bílých míst na mapách androcentrických výzkumů v rámci tzv. feministického empiricismu je často provázeno i náročnější kritikou chybně, tj. esencialisticky formulovaného předmětu výzkumu jako „mužů“ a „žen“. Ve většině výzkumů se pohlaví dokonce považuje „jen“ za nezávislou proměnnou, která „samozřejmě“ ovlivňuje reakce respondentů. V Brně jsme proto začaly razit heslo, že kategorie gender je závislou proměnnou našich výzkumů. Výzkum nezačíná otázkou, jaké následky má gender, ale otázkou, jak je gender možný, jak je uspořádaný, s jakými jinými procesy gender kovariuje, s jakou historickou a současnou agency je gender spojen. Popis genderové struktury v pojmech kulturních reprezentací (stereotypy, role, identity) je sice možný, důslednější ale je podchycení základů, o které se tyto reprezentace skutečně opírají, když se odvolávají na přírodu. Tradice není nezištná ve vztahu k genderovanému výsledku a neudrzuje se sama od sebe, a proto bude srozumitelnější, když genderovou strukturu popíšeme v pojmech vertikální struktury jako velice neproporční rozdělení společenských statků a moci.

Dobře míněný výzkum genderové diference na druhou stranu ovšem diference většinou podporuje, protože zanedbává výzkum „stejností“. Výzkum ženských a mužských zvláštností, v sociálních vědách velmi často redukovaný na výzkum stereotypů¹⁶, si neuvědomuje anebo prostě zanedbává skutečnost, že proklamování celistvých a zásadně odlišných identit mužů a žen je významnou součástí legitimizačních praktik, zvláště jednání státních a jiných organizací. Popření mýtu zásadní odlišnosti by si vyžádalo výzkum, který by se zaměřil nejen na rozdíly, ale také na shody vlastností, schopností a jednání žen a mužů. Jakkoliv přínosné výzkumy

15 Empiricistická pozornost vůči genderu brzy odhalila, že se ženy jeví jako méně kriminální ne proto, že by byly konformnější, ale proto, že trestní právo je genderovaný nástroj sociální kontroly vůči jednáním, ke kterým zpravidla mají přístup jen muži. Trestní právo se o ženy příliš nezajímá.

16 Gender se dodnes zachycuje v typologiích druhu: muž je nezávislý, individualista, aktivní, silný, racionální, bojovný; žena je závislá, slabá, nakloněná k podřízenosti, citlivá, má schopnosti intuice a vcitování se do druhých. I podle posledních výzkumů mínění studujících vysokých škol jsou muži kompetentní, neemocionální, logičtí, dominantní, nezávislí, agresivní, orientovaní na výkon; ženy srdečné, šarmantní, smyslové, emocionální, starostlivé, měkké, pasivní, intuitivní, závislé, podřízené. V době pokročilé diferenciací vědních oborů je zarážející heterogenita těchto přívlasků – jedná se dílem o psychické, morální, „charakterologické“, common-sensuální pojmy, stejně jako slova, která se bez bližšího určení vztahují jak na stavy, tak na výkon. Ani jeden přívlask nepatří bezprostředně do „jazykové sociologické hry“ (Šmausová 2002).

„mužů“ a „žen“ pro určité praktické úmysly jsou, v teorii čekají na to, aby byly přesvědčivě překonány.

Epistemologické dekonstrukce se dotýkají samých předpokladů našeho vědění, tak jak byly vyjádřeny v pojmu „jazykový zvrát“¹⁷: všechny pojmy, všechna data i v přírodních vědách jsou předem interpretovaná data (Wittgenstein 1963; srov. Knorr-Cetina 1985: 277). Že se tento poznatek týká i tělesného pohlaví, prokázala ve své „radikální“ dekonstrukci genderu Judith Butler (Butler 1990: 22, 26). I ona zdánlivě přírodní fakta tělesného pohlaví, která jakoby podmiňují nestejný společenský úděl mužů a žen, nejsou neutrálními vědeckými popisy, ale androcentrickými konstrukcemi. „Pohlaví“ se popisuje/interpretuje prostřednictvím jazyka, který je sám vysoce genderovaný. To se projevuje např. v tom, že se již hormonům, tedy neživým organickým sloučeninám, připisují tzv. mužské nebo ženské vlastnosti. Zdánlivě neutrální popis pohlaví také sugeruje, že jen muži splňují normu fyzického a duševního zdraví¹⁸, což vedlo k postupné medicalizaci života žen od narození, po pubertu, sexuální život, těhotenství, klimakterium atd. (Lamott 1985). Bezprostředně tendenční jsou i proměnlivé koncepce mateřství¹⁹. „Pohlaví“ je tedy produktem genderu (tj. genderova-

17 Označení „jazykový zvrát“ (*linguistic turn*, srov. Rorty 1967) se sice týká především sporů o vědeckou pravdu. (Popisy reality se odehrávají výhradně v jazyce, což vyvrací tzv. korespondenční teorie pravdy, tj. postulát jedinečné souvislosti mezi faktem a jeho popisem – srov. Habermasovu kritiku Popperových „bazálních vět“, 1982, s. 32). Jazykový zvrát ale také úzce souvisí s konstruktivismem v jeho koncentraci na jazyk. Jeden z jeho směrů zdůrazňuje, že jazyk není neutrálním médiem popisu skutečnosti – zde skutečná židle, zde její etiketa „židle“ – nýbrž médiem, které skutečnost „formuje“. Porozumění prostřednictvím jazyka je ale možné jen proto, že se členové společností zúčastňují určitých, pravidly řízených „jazykových her“ (srov. Wittgenstein 1955). Nebýt praktické dohody, že funkci, smysl určitého předmětu budeme označovat jako židli, – a ne jako stůl – nemohli bychom ani tuto jednoduchou identifikaci provést. Do společenských věd byl jazykový zvrát zaveden autorkami a autory, kteří jsou si vědomi toho, že neexistuje jiná než diskursivní skutečnost. Proto může Butler tvrdit, že již „pohlaví“, nejen „gender“, je výsledkem diskursu.

18 Srovnej Broverman/Broverman/Clarkson/Rosenkrantz/Vogel 1974:1–7.

19 Srovnej významnou práci o rodině J. Donzelota (1977). Zajímavý je příspěvek Londy Schiebinger, která ukázala, že se pojem „mammals“ (třída savců ve skutečnosti sdílí šest znaků) v Linnaeuově klasifikaci druhů prosadil na základě snahy o disciplinování matek středních vrstev, které po šlechtickém vzoru předávaly novorozence nájemným kojným. Od těch se zpravidla ani neočekávala dostatečná péče, což způsobovalo vysokou kojeneckou úmrtnost. Boj proti úmrtnosti byl spojen s prosazením „pravého“ místa nositelek mléčných žláz, v privátní sféře, tj. v domácnosti (1992). Německé feministky tento proces označují jako domestikaci (ochočení) žen.

ného náhledu), což přesně vzato prokáže „pohlaví“ jako redundantní označení – existuje jen gender²⁰.

Přesto stále převládá přesvědčení o skutečné existenci mužů a žen. Dekonstruktivistický, zejména etnometodologický přístup se proto vždy zabývá i otázkou, jak se tato iluze vytváří a udržuje: jedna z odpovědí zní, že lidé svoje genderové přiřazení neustále hrají – „doing gender“ (West/Zimmerman 1991). Bez ohledu na to, zda je jim představa o hraní či dělání rolí vůbec přístupná, chovají se zpravidla tak, aby byli jako muži či ženy identifikováni. Sankce, které společnosti za nesprávné hraní udělují, sahají od mimovolného vyhýbání se interakcím s takovými „trans“-herci až k jejich vědomým exkluzím ze skupin. (Připomeňme si, že jsme si dosud nevysvětlili, v čem hraní genderových rolí vlastně spočívá.)

Od úvahy o genderu jako roli není daleko k poznání, že genderové party může hrát jakýkoliv dobrý herec, bez ohledu na vlastní tělesné pohlaví. Shoda hry a anatomie těl je „jen“ normativně a situačně zajišťovaná koincidence. Gender je vlastností, jejíž význam je nezávislý na anatomických pohlavních rozdílech, o které se v rétorice androcentrického diskursu notoricky opírá. Gender je společenským vztahem, který určuje uspořádání společností a jejich institucí prostřednictvím duálních kategorií, tak, jako by tato dualita byla vynucena přirozenou dvoupohlavností. Ignorování tohoto neskladného modu jakoby, as if, als ob samo o sobě podporuje přesvědčení o přirozenosti duálního genderového uspořádání celého námi obývaného univerza. V teorii genderu ale již nikdy nebudeme moci přehlédnout poznatek, že gender nemá tělo či hmotný korpus. Gender je pojmem, reprezentací, ideologií, označením (Hey 1994: 19) konkrétní sociální a současně i kulturní nerovnosti mezi muži a ženami. Gender, zcela nezávisle na přírodě, znamená, že veškeré ceněné vlastnosti a schopnosti jsou označovány jako mužské, zatímco méně ceněné (a ne: méněcenné) nutné komplementární vlastnosti jsou označovány jako ženské.

Při vystopování genderových vztahů jsme se velmi vzdálili od těl. Zjišťujeme, že tzv. mužské vlastnosti jsou připisovány vysokým stupňům hierarchických hegemoniálních struktur, zatímco vlastnosti připisované ženskému genderu nacházíme u skupin s nízkou prestiží – u dělníků,

²⁰ Z této autopoietické definice kruhem, že gender definuje gender, lze vystoupit jen zavedením třetího pohlaví, totiž oněch již zmíněných hegemoniálních mužů (Luhmann 1988).

u vojnů, u zajatců a vězňů, v nejrozsáhlejší měřítku ve třetím světě ve srovnání s prvním. Touto přenositelností na všechny subalterní skupiny gender odhaluje svoji nejdůležitější vlastnost – je mocenským vztahem. Genderový diskurs se ale ke své škodě příliš často nezabývá touto strukturní schopností genderu a stále se ještě převážně bezkontextuálně točí kolem svých „produktů“, zejména okolo genderových identit.

1.4 Dekonstrukce jednotnosti genderové kategorie ze strany feministek jiné barvy kůže²¹ (i když ne jiného společenského statusu) přinesla další pohyb ve výzkumu genderu. Poukázaly na to, že jednotná genderová kategorie mužů či žen neexistuje – gender nabývá různých významů v závislosti na dalších, jakoby askriptivních znacích, např. barva kůže nebo etnikum. Dekonstrukce tohoto směru jsou označovány jako poststrukturalistické nebo postmoderní. Ze sociologického hlediska ovšem bylo (nebo mělo být) od samého začátku nepochybné, že gender tvoří jen součást celkové statusové konfigurace členů společnosti. Člověk jako zoon politicon existuje výhradně jako člen vícero společností, jako homo sociologicus, což znamená, že zaujímá status či pozice současně v různých substrukturách společností: je Čechem, občanem, zaměstnancem, manželským partnerem, rodičem, členem náboženské obce, sportovního klubu, feministou atd. Tyto pozice určují obsah práv a povinností, které mají individua do nich obsazená, jinými slovy, status určuje, jaké role se mají v různých kontextech hrát (Dahrendorf 1959). Námi tak zdůrazňované role, včetně genderových, jsou jen epifenomémem statusů – takže by bylo užitečnější zkoumat status. Se statusově/rolovou konfigurací souvisí další poznatek, že individuum je paradoxně definováno svou dělitelností. Samo se neustále dělí v tom smyslu, že aktivuje vždy jen tu roli, která je v daném sociálním poli či kontextu předepsaná, zatímco ostatní role jsou v jakémsi „stand-by“ stavu. V tomto směru postmoderního rozkladu celistvých identit proto nešlo o dekonstrukci genderu „zevnitř“ – gender sám zůstal v reziduálním stavu –, ale spíše o odmítnutí hegemonie „bílého“ feministického

21 Pigmentace kůže je oním viditelným znakem, který jakoby umožňuje třídění lidstva podle ras. Feministický diskurs, jehož hlavní metodou i argumentací je dekonstrukce, by si měl uvědomit, že „rasa“ je zrovna tak připsaný atribut jako gender. „Rasa“ a gender jsou stejně konotovány: „bílá rasa“ – muži, „barevné rasy“ – ženy. (Srov. Šmausová 1999.)

hnutí (Weckwert 2005: 15). K „rozhybání“ běžného genderového dualismu výrazně přispívají i tzv. queerstudies, které se věnují jevům, které se mu vymykají: transsexualita, transvestie, homosexualita ad. (Hark 1996). Teorie ale musí prokázat, že se nejedná o pouhé exotické výjimky z pravidla, ale že ani v „normálním životě“ se nikdo nemůže chovat, oblékat, toužit atd. výhradně podle mužského či ženského vzoru.

Podle mého mínění dekonstruktivistické úsilí vedoucí k závěru, že individuum, redukované na gender, vůbec nikdy neexistovalo, stejně tak jako neexistuje jednodušší, všeurčující genderová identita. Všichni členové společností si již vždy vytvářeli identity složené z různých podílů vlastností a schopností, jednak takových, které jsou nutné k přežití ve vnější přírodě (tzv. mužské: ratio, výkon), jednak takových, které umožňují spolužití ve vnitřní přírodě, tj. ve společnosti (tzv. ženské: emoce, empatie). Všichni členové společností hrají takové role, které jsou předepsány společenským kontextem: např. ženy (sex) ve vědě hrají mužskou (gender) roli. Pokud by feministická obec byla ochotna tento názor sdílet, staly by se rozpory o esencialisticky pojaté difference zbytečnými – zdánlivé dichotomie by se totiž rozplynuly v graduálních rozdílech. Zdá se ale, že teoretické důsledky dekonstrukce „váží“ méně než osobní zkušenosti badatelek, které se denně vyrovnávají s neblahými důsledky genderované struktury, ve které jsou pojednávány a často se i samy charakterizují jako substanciální ženy.

Nicméně žitý svět není s teorií totožný, a proto by teorie přinejmenším měla řešit velmi složitou a dosud opomíjenou otázku, v čem vlastně gender spočívá, v jakých kontextech je master/pivotal – a kde jen podružnou stand-by rolí.²² V jakých situacích aktivujeme výhradně své ženství a v čem-toto-hraní-spočívá a v jakých situacích hrajeme jiné role, např. profesorskou, a při-tom-a-jak-dáváme-najevo-že-jsme-ženy?²³ Ve vlastní práci na tomto tématu jsem až k smutným závěrům domyslela, co znamená ženský gender jako status v genderované struktuře společnosti: Ženy jsou *ceteris paribus*²⁴ znevýhodněny při rozdělování zdrojů a moci, muži jsou *cete-*

22 I Hirschauer poukazuje na procesy „undoing gender“, což znamená, že se gender neaktivuje v každé situaci nebo interakci (1994).

23 Jedná se o etnometodologické pomlčky, které mají zdůraznit „dělání/vyrábění/konstruování“ míněných pojmů.

24 *Ceteris paribus* – za jinak stejných okolností/vlastností, např. stejné vzdělání, vrstva, etnikum, pigmentace kůže atd. Logicky: při rozdělení znaků A, B, a; A, B, b, o diferenci rozhoduje znak na

ris paribus bohatší a okupují většinu mocenských pozic²⁵. Tento rozdíl se reprodukuje moderní diferenciací na tzv. mužsky definovaný pracovní trh (jako distributor bohatství) a veřejnou sféru (jako distributor panství) na jedné straně a tzv. žensky definovanou privátní sféru, ve které neexistuje bezprostřední přístup k veřejným zdrojům a moci. Existence patriarchátu (Pateman 1988), nebo přesněji vzato mužské nadvlády, implikuje mocenskou převahu všech mužů *ceteris paribus* nad relevantními ženami nejen ve veřejné, ale i privátní sféře. Moc se podle Webera definuje jako schopnost ovlivnit jednání druhého i proti jeho vůli, nezávisle na tom, o jaký zdroj se moc opírá. Mužská moc se zpravidla opírá o vlastnictví různých kapitálů získaných v „mužských“ sférách, jako *ultima ratio* má ale k dispozici i ubikvitární fyzické násilí.

Objevuje se v tomto popisu otázka identity? Gender jako ženská role znamená – během plnění ať mužsky nebo žensky definované práce a jiných výkonů ve veřejných i privátních kontextech – hrát/demonstrovat *ceteris paribus* podřízenost vůči mužům. Ženy si patrně stěžují neustále připomínají, že zauímají vůči mužům podřadný/podřazený status, pokud je ale pravda, že habitus zaručuje adekvátní jednání v různých sociálních polích, pak lze očekávat, že se ženy podle toho chovají. Hraní podřazenosti, zakomponované do ach tak milých stereotypních vlastností žen, sahá od snahy o estetickou úpravu těla, milých úsměvů, úslužnosti, bezkonfliktnosti jednání, převzetí domácích prací, akceptance nižších odměn za práci až ke vzdání se nároků na vedoucí místa. Hraní podřízenosti je také to, co mají ženy společného s ostatními, shora jmenovanými žensky genderovanými subjekty²⁶. Odvolávám se na zkušenost čtenářek, které pravděpodobně, stejně jako já, o podřízenosti současně vědí i nechtějí vědět. V každém případě by bylo přínosné, kdyby se výzkum intenzivněji zabýval dynamickým procesem „prezentování genderových identit“ v různých kontextech místo koncentrace na statický, k esencialismu tíhnoucí pojem genderová identita. Při výzkumu „doing gender“ bychom se jistě rády vrátily k „body,

třetím místě. Za A dosadíme vzdělání, za B vrstva („třída“), a, b nechť označují gender, který pak „zdůvodňuje“ hierarchickou diferencii předchozích stejných A a B.

25 K hrubému přehledu celkové nerovnosti mezi muži a ženami srovnej Tuček (2000:10).

26 Poststrukturalistický diskurs ne náhodou tematizoval právě tmavou barvu kůže a chudobu, protože tyto znaky – zhruba řečeno – jen podtrhují význam, který ženský gender (*ceteris paribus*) stejně již má.

keré matters“, i když právě hrajeme roli profesora, ale již od Goffmana (1994) víme, že gender poznáme spíše podle kostýmu a kusu, ve kterém vystupuje, než podle jakéhosi tělesného jádra. I tělo je jen rekvizitou nebo reprezentací genderu a ne jeho podstatou (Angerer 1994). Ovšem tam, kde podstata neexistuje, přebírají její funkci konstrukce, které jsou tak působivé, že je většina lidí za podstatné považuje. Připusťme, že neradostné sebe-reflexe svého postavení již mnohou feministku odvedly z příboje mocenských konfliktů do klidnějších zátok estetických diskursů!

Tato stručná rekonstrukce známého vývoje teorií genderu měla připomenout, že líčený pokrok vědy jen málokdy probíhá jako lineární vývoj disciplíny. Nejen vně, ale i uvnitř výzkumu genderové problematiky koexistují slučitelné i neslučitelné teorie. Většinu výzkumů lze dosud přiřadit k feministickému empirismu²⁷, a těm, které ho uplatňují, se možná zdají teorie zbytečně složité na to, aby vyjádřily fakt, že znevýhodňované osoby mají v kolonce pohlaví uvedeno „žena“. Stand-point feminismus svádí k metafyzice genderu o sobě a zbytnování rozdílnosti. Genderový výzkum sice nutně zůstává v zajetí tzv. Wollstonecraft-dilematu: Na jedné straně musí vycházet z tradiční ženské zkušenosti, na druhé straně by ji ale neměl „mimeticky“ reprodukovat, ale kritizovat podmínky, za kterých vznikla a ustaluje se. Postmoderní výzkum jinakosti uvnitř genderu vede nejen k diferenciaci rozdílné situovanosti „žen“, ale také k popření toho, co mají ženy jako seriální kolektiv (Young 1994) společného. Některé dekonstrukce genderu dokonce „ničí“ sám předmět výzkumu, protože se jim gender zdá být překonanou kategorií. K tomuto svádějícímu závěru by nedošlo, kdyby se abstraktní úvahy pravidelně spojovaly s konkrétními analýzami společenských souvislostí, institucí a politických ekonomii, jak doporučuje Fraser (1994). Rekonstrukce měla také zdůraznit, jak vzdálené jsou všechny teorie od skutečnosti, ve které nikdy neexistovaly genderované vztahy a genderovaná individua v postulovaných binárních podobách. Jako teorie označujeme výpovědi, které stejnou měrou, jak zevšeobecňují, odhlížejí od jednotlivostí. Přehlízet jednotlivosti u genderu ale paradoxně znamená přehlízet společné sociální vlastnosti mužů a žen schované pod zvoncem Gaussovy křivky a soustředit se na roztřepané kraje jejich levých i pravých úchy-

²⁷ Kategorie v uvozovkách podle Harding 1990.

lek (Favreau 1997). Právem vyvstává otázka, zda genderové teorie neodhlédly od skutečného rozdělení v takové míře, že se její generalizace místo popisu samy staly normativními konstrukcemi mužů a žen. Ale obdobně k tomu, jak se Parsonsova strukturně-funkcionální teorie zdá normativní proto, že zachycuje normativní uspořádání společnosti, které je virulentnější než její faktický stav²⁸, mají i teorie genderu normativní nádech už proto, že duální pojem gender je i ve skutečnosti mocným normativním konceptem. Tento nikdy neuskutečněný stavební plán genderu nás svádí k tomu, přehlížet nejen stejnosti, ale hlavně chaos ve skutečném genderovém uspořádání. Genderové teorie nejsou více než pojmovým schématem, prostřednictvím kterého lze empiricko-účetnický popisovat „má dáti – dal“ genderové skutečnosti.

II. Skutečnost genderového uspořádání

Jde o vědomou nedůslednost, když se v teoretickém příspěvku objeví oddělená pojednání o teorii a o praxi, jako by popis praxe nebyl rovněž součástí „teorie“. Jak jinak ale dát najevo dojem, že se genderové teorie vyvíjejí jen samy od sebe, bez vztahu k empirické zkušenosti. Zvláštním úsilím by se ale dalo prokázat, že imanentní formulace zdánlivě bezkontextuálních teorií je podmíněna vývojem genderových vztahů ve společnosti. Skutečnost genderového uspořádání se nutně jeví ještě nepřehlednější než stav teorie, shodné diagnózy současnosti neexistují. Nahlédnuto prizmatem genderu si např. nelze nepovšimnout procesů deinstitucionalizace genderu (Heintz a Nadai 1998: 78). Mnohé instituce, zvláště školství, ale i části pracovního trhu či armády, již nemají na genderové selekci zvláštní zájem. To má samozřejmě více důvodů, z nichž jen málokteré jsou výdobytkem ženského hnutí – dochází totiž k celkové tzv. feminizaci, tj. zhoršení všech pracovních statutů. Ženy v západním světě také dílem těží z toho, že „žensky“ definované pracovní úkony, včetně rození a výchovy dětí, jsou v rámci globalizace přesouvány do rozvojových zemí (Wetterer 2003: 315), což skutečně budí dojem dovršování procesu univerzální inkluze žen „na zápa-

²⁸ Srovnej např. normativní „sílu“ jeho schématu „úplné rodiny“, která v dnešní společnosti tvoří spíše výjimku než pravidlo (Parsons/Bales 1956).

dě“. Účast většiny žen na mužsky konstruovaném pracovním trhu, jakkoliv překerní postavení je jim tam přisouzeno, znamená, že přinejmenším zaměstnané ženy hrají obě genderové role a že všechny ženy pro ně také byly „duálně“ socializovány. Méně nápadné již je to, že i většina mužů hraje četné tzv. ženské role, a to nejen v domácnosti, ale ve všech subalterních pozicích. Jako příklad odkazujeme na otce-samovychovatele, na muže v pečujících oborech nebo na muže ve vězení atd. V praxi se gender neváže přednostně na tělesné pohlaví a tělo se nikdy nekrylo s rolemi, které hraje! (srov. Smaus 1999). Konečně si všímáme genderově nekoherentních identit, jako jsou „policistka s obuškem, vojačka, která se stará o traumatizovanou uprchlici, pilotka proudového letounu na mateřské dovolené, kadeřnice s touhou po společenském vzestupu a po dítěti, profesorka s družkou a vlastním dítětem, klasická žena v domácnosti“²⁹, které nejen že představují různé ženské identity, ale rozpouštění genderových identit vůbec.

Badinter jevy tohoto druhu kdysi označila jako kulturní androgynii (1988), Weckwert hovoří o přibývajícím heterogenizaci uvnitř genderových skupin (2005), Beck již po dvacet let pozoruje individualizační proces, který přímo nutí členy společnosti, aby si své identity více méně vědomě sestavovali sami (1986). Většina z nás si už dávno před Beckem podle svých potřeb „sesmolila“ své vlastní kutilské či kolážované identity, „pouhá“ ženská role nás k vstupu na akademickou půdu ani nekvalifikovala, ani neoprávnila. K faktickému rozkladu genderu v neposlední řadě přispěla i veřejná diskuse o sexualitě, která se vyžívá v mnoha formách heterosexuality a homosexuality, o jiných možnostech erotiky ani nemluvě (srov. Hark 1996). Zdá se, že již došlo k úplnému rozpojení sexuality a prokreace (Šmausová 2004b). Starost o to, zda se v tomto trendu gender vůbec nevytratí, je podle mě irelevantní, protože gender se zatím proslavil hlavně jako hegemoniální logické diskriminační kritérium, které skutečně sociálně diskriminuje. Hegemoniální muži se jeho reprodukci věnují s neutuchajícím úsilím, a proto je třeba, aby si i nejmladší generace reflektujících žen uvědomila, že patriarchální přízeň, které se právě těší, trvá jen do nástupu další generace mladých žen.

29 Tyto příklady uvedla E. von Thaden ve stati „Natürlich gleich frei“, in: *Die Zeit*, No. 5, 27. Januar 2000, s. 48. „Policistka s obuškem“: ženské tělo, mužská role, mužské násilí; „vojačka starající se o uprchlici“: ženské tělo, mužské násilí a mužská ochrana, kombinované s ženským pečováním atd.

Procesy deinstitucionalizace nebo undoing genderu jsou zřejmě rozšířenější a dynamičtější, než jsme ochotni v diskursu připustit. Neušla ale pozornosti hegemoniálních mužů, kteří neváhali obnovit vědecky neudržitelnou sociobiologii. Tato kvaziteorie (Connell 1987) by nezasluhovala zmínky, kdyby její popularita nenaznačovala, že jde opět do tuhého boje o omezené zdroje, tentokrát mezi muži a ženami, jak lze pozorovat i v našem akademickém prostředí. Za ideologickým zdůrazňováním jakoby přirozené blízkosti žen k přírodě se skrývá nárok mužů na privilegovaný přístup ke kultuře, tj. i k vědě. Trend k nucenému návratu žen „do přírody“ lze, jak se domnívám, pozorovat i v souvislosti s demografickým vývojem společnosti, který je hegemoniálními muži interpretován jako egoistické selhání žen. Jejich zdánlivě nezištná starost o stav „těla národa“ směřuje k novému podmanění/opanování ženských těl jak ve veřejné, tak v soukromé sféře. Rétorika renesance rodinné politiky, včetně sladování rodinných a pracovních rolí, v sobě skrývá úskalí zachování tradice pod rouškou poučené benevolence. Západní společnosti zatím trvají na výhodnosti diferenciaci na veřejnou a privátní sféru, jejímž integrálním předpokladem je genderová struktura. Koherence genderovaných vlastností institucí a „mužů“ zakrývá, že by se systém rozpadl, kdyby se v něm neuskutečňovaly také tzv. ženské, integrativní funkce. Ženy nadále nesou tíhu integrace obou sfér, aniž by byly za tuto funkci odměňovány (Weckwert 2005: 18), stejně tak jako svojí činností propojují pracovní a konzumní trh (Fraser 1994: 195 an., Dimen 2003: 209 an.). Státní instituce nejeví nejmenší náznak k tomu, že by bylo záhodno upustit od celkem jednoduché diferenciaci obyvatelstva na muže a ženy, která se jim zatím tak dobře osvědčuje jako mechanismus i legitimizace distribuce zdrojů. Na pracovním trhu se dosud nezlomila hegemonie mužů ani v horizontální, ani ve vertikální diferenciaci (Weckwert 2005: 14). To se projevuje v soukromé sféře tím, že i mladá partnerství často reprodukují „tradiční“ model dělby práce v přesvědčení, že to nemá nic společného s dřívějším útlakem žen, ale jen s „nátlakem“ poměrů a starostí o blaho společných dětí. Wetterer (2003) proto mluví o povýtce rétorické emancipaci, která je v rozporu s žitou skutečností. Povzbudivé ale je, že poradenské instituce a instituce sociální práce jsou připraveny na napravování neblahých důsledků toho přeludu. Last but not least, nejmocnějšími ze všech mechanismů

setrvačnosti esencialistické víry v genderový dualismus jsou common sense, lenses of gender, gender scheme ad. (Scott 2003; Bem 1993; Hey 1994).

III. Teze a antiteze: současnost nesoučasných genderových konstrukcí

Jakkoliv nepřehledné jsou teze a antiteze o stavu teorie a praxe, úvaha vyžaduje syntézu. Ta ale nemůže spočívat v dialektickém překonání protikladů, ale jen v potvrzení jejich výčtu. Všechny vyjmenované a další nejmenované součásti vytvářejí mozaiku genderové skutečnosti a tím i agendu genderového diskursu. Různorodost agendy má za důsledek i diverzifikaci společensko-politických snah o zlepšení situace žen, které se v Čechách nedají jednoznačně přiřadit k určitým „vlnám“ feministického hnutí. I v tomto ohledu žijeme v současnosti nesoučasností, v situaci, která opravňuje jak „ženské“, tj. esencialistické, tak feministické, tj. dekonstruktivistické snahy. Konflikt o zdroje se odehrává na všech rovinách genderovaného univerza, zvláště citelně pak v „materialistické“ rovině konkurence o pracovní místa. Úsilí o překonání genderové nerovnosti, která je tak mocně legitimizována odkazem na přírodu, ale musí být nutně provázena teoretickou reflexí ve všech disciplínách, které se výzkumu genderu věnují. Každá specializace má své vlastní kategorie zkoumání genderu, které jsou současně i jejím cílem: v sociologii je jimi rovnost, ve filozofii spravedlnost, v psychoanalýze svoboda (touhy), v literatuře sesterství – podobnost s hesly francouzské revoluce není čistě náhodná!

Domnívám se, že rétorika neúspěchu našich feministických snah je zavádějící, protože si tím samy jednostranně připisujeme zodpovědnost za to, že vláda mužů s každým úspěchem žen ustanovuje nové strategické linie k obraně svých vymožeností. Musíme zůstat ve stopách všech starých a nových forem mužského hegemoniálního odporu proti genderové rovnoprávnosti. Je nutné překonat stav, kdy by roztržičnost uvnitř teorie a praxe a rozpor mezi teorií a praxí mohl vést ke ztrátě spiritus agens hnutí – společné praxe všech žen, zaujímat ceteris paribus podřízený status. Je to konec konců tato síla, která stojí při zrodu všech feministických vln.

Literatura

- Angerer, M. L. (1994): „Zwischen Ekstase und Melancholie: Der Körper in der neueren feministischen Diskussion“. In: *L'Homme. Zeitschrift für Feministische Wissenschaft*, Vol. 5, No. 1, pp. 28–44.
- Badinter, E. (1988): *Ich bin Du. Die neue Beziehung zwischen Mann und Frau oder Die androgyne Revolution*. München: Piper.
- Beck, U. (1986): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Bem, S. L. (1993): *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*. New Haven: Yale University Press.
- Bourdieu, P. (1982): *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Broverman, I. K., Broverman, D. M., Clarkson, F. E., Rosenkrantz, P. S., Vogel, S. R. (1970): „Sex-Role Stereotypes and Clinical Judgements of Mental Health“. In: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. (No.) 34, pp. 1–7.
- Butler, J. (1990): *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York ad.: Routledge.
- Cain, M. (1990): „Towards Transgression: New Directions in Feminist Criminology“. In: *International Journal of the Sociology of Law*, Vol. (No.)18, pp. 1–18.
- Connell, R. W. (1997): *Gender & Power*. Cambridge: Polity Press.
- Dahrendorf, R. (1959): *Homo sociologicus: ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle*. Köln: Westdeutscher Verlag.
- Dimen, M. (2003): *Sexuality, Intimacy, Power*. Hillsdale, NJ., London: The analytic press.
- Donzelot, J. (1977): *La police des Familles. Postface de Gilles Deleuze*. Paris : Les éditions de minuit. (*The Policing of Families*. London 1980).
- Dworkin, A. (1983): *Pornography. Men possessing women*. London: Women's Press.
- Favreau, O. E. (1997): „Sex and Gender Comparisons: Does Null Hypothesis Testing Create a False Dichotomy?“ In: *Feminism & Psychology*, Vol. 7, No. 1, pp. 63–81.
- Foucault, M. (1977): *Der Wille zum Wissen. Sexualität und Wahrheit*. 1. Frankfurt/M: Suhrkamp.

- Fraser, N. (1994): „Was ist kritisch an der Kritischen Theorie? Habermas und die Geschlechterfrage“. In: *Widerspenstige Praktiken, Macht, Diskurs, Geschlecht*. Pp. 173–221. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Gehlen, A. (1966): *Der Mensch: Seine Natur und seine Stellung in der Welt*. Frankfurt am Main: Athäneum Verlag.
- Gildemeister, R., Wetterer, A. (1992): „Wie Geschlechter gemacht werden“. In: G. A. Knapp, A. Wetterer (eds.). *TraditionenBrüche*. Pp. 201–254. Freiburg: Kore.
- Glaserfeld, E. (1997): *Radikaler Konstruktivismus Ideen, Ergebnisse, Probleme*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Goffman, E. (1994): *Interaktion und Geschlecht*. Frankfurt/M: Campus.
- Habermas, J. (1982): *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag.
- Harding, S. (1990): *Feministische Wissenschaftstheorie: Zum Verhältnis von Wissenschaft und sozialem Geschlecht*. Hamburg: Argument.
- Harding, S. (1993): *The Science Question in Feminism*. Ithaca, NY. ad.: Cornell University Press. (5th print).
- Hark, S. (1996): *Deviante Subjekte*. Opladen: Leske a Budrich.
- Heintz, B., Nadai, E. (1998): „Geschlecht und Kontext“. In: *Zeitschrift für Soziologie*, Vol. 27, No. 2, pp. 75–93.
- Hey, B. (1994): „Die Entwicklung des gender-Konzepts vor dem Hintergrund post-strukturalistischen Denkens“. In: *L'Homme. Zeitschrift für Feministische Wissenschaft*, Vol. (No.) 5, pp. 7–27.
- Hirschauer, S. (1994): „Die soziale Fortpflanzung der Zweigeschlechtlichkeit“. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialphilosophie*, Vol. 46, No. 4, pp. 668–692.
- Katz Rothman, B. (1995): „On Maps and Imaginations: Sociology Confronts the Genome“. In: *Social Problems*, Vol. (No.) 42, pp. 1–10.
- Kessler, S., McKenna, W. (1978): *Gender. An Ethnomethodological Approach*. Chicago: University of Chicago Press.
- Knorr-Cetina, K. (1985): „Soziale und wissenschaftliche Methode oder: Wie halten wir es mit der Unterscheidung zwischen Natur- und Sozialwissenschaften?“ In: W. Bonß, H. Hartmann (eds.). *Entzauberte Wissenschaft. Soziale Welt*. Sonderband 3, pp. 275–299.
- Knorr-Cetina, K. (1989): „Spielarten des Konstruktivismus“. In: *Soziale Welt*, Vol. 40, No. 1/2, pp. 86–96.

- Lamott, F. (1985): „Der Risikofaktor Frau. Kriminalprävention und Mütterlichkeit“. In: *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, Vol. (No.) 6, pp. 325–329.
- Luhmann, N. (1988): „Frauen, Männer und George Spencer Brown“. In: *Zeitschrift für Soziologie*, Vol. 17, No. 1, pp. 47–71.
- MacCormack, C. P. (1992): „Nature, Culture and Gender: a Critique“. In: C. P. MacCormack, M. Strathern (eds.). *Nature, Culture and Gender*. Pp. 1–24. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacKinnon, C. A. (1987): *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law*. Cambridge: Harvard University Press.
- Parsons, T., Bales, R. (1956): *Family. Socialization and Interaction Proces*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Pateman, C. (1988): *The Sexual Contract*. Cambridge: Polite.
- Plessner, H. (1975): *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*. Berlin: de Gruyter.
- Politics in Eighteen-Century Natural History*. Hamburg: Hamburger Institut für Sozialforschung.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003): *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Rorty, R. (1967): *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method*. Chicago: University of Chicago Press.
- Scott, J. W. (2003): „Geschichte der Feministinnen“. In: *L'Homme. Zeitschrift für Feministische Wissenschaft*, Vol. 14, No. 2, pp. 317–336.
- Schacht, S. P., Atchison, P. A. (1993): „Heterosexual Instrumentalism: Past and Future Directions“. In: *Feminism & Psychology*, Vol. 3, No.1, pp. 37–54.
- Schiebinger, L. (1993): „Why Mammals are Called Mammals. Gender Politics in Eighteen – Century Natural History.“ In: *American Historical Review*, Vol. 98, pp. 382–411.
- Smaus, G. (1995): „Feministische Erkenntnistheorie und Kriminologie von Frauen“. In: M. Althoff, S. Kappel (eds.) *Geschlechterverhältnis und Kriminologie. Kriminologisches Journal*, Vol. (No.) 5, Beiheft, pp. 9–27.
- Smaus, G. (1999): „Geschlechteridentität als kontextabhängige Variable – dargestellt am Beispiel der „eingeschlechtlichen“ Institution des Gefängnisses“. In: G. Löschper, G. Smaus (eds.). *Das Patriarchat und die Kriminologie. Kriminologisches Journal*, Vol. (No.) 7, Beiheft, pp. 29–48.

- Šmausová, G. (1999): „Rasa“ jako rasistická konstrukce“. In: *Sociologický časopis*, roč. 35, č. 4, s. 433–446.
- Šmausová, G. (2002): „Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví“. In: *Sociální studia*, č. (roč.) 7, s. 15–27.
- Šmausová, G. (2004a): „Sociologická teorie genderu“. In: J. Darulová, K. Košťálová (eds.). *Sféry ženy. Sociológia, Etnológia, História*. S. 13–23. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela a Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe.
- Šmausová, G. (2004b): „Normativní heterosexualita bez nátlaku k prokreaci?“ In: *Gender – Rovné příležitosti – Výzkum*, roč. (č.) 2/3, s. 1–4.
- Šmausová, G. (2004c): „Věková struktura společnosti“. In: D. Sýkorová, O. Chytil (eds.). *Autonomie ve stáří. Strategie jejího zachování*. S. 13–28. Ostrava: ZSF Ostravské univerzity.
- Tuček, M. (2000): „Sociální struktura a stratifikace mužů a žen na konci devadesátých let“. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. (č.) 4, s. 10.
- Weckwert, A. (2005): „Widersprüche – Kontroversen um Geschlechterverhältnisse, Frauenbewegung und Feminismus in der BRD“. In: *L'Homme, Europäische Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft*, Vol. 16, No. 1, pp. 13–35.
- Wetterer, A. (2003): „Rhetorische Modernisierung. Das Verschwinden der Ungleichheit aus dem zeitgenössischen Differenzwissen“. In: G. A. Knapp, A. Wetterer (eds.). *Achsen der Differenz. Gesellschaftstheorie und feministische Kritik II*. Pp. 286–319. Münster: Westphälisches Dampfboot.
- Wittgenstein, L. (1955): *Tractatus logico-philosophicus*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Young, I. M. (1994): „Geschlecht als serielle Kollektivität: Frauen als soziales Kollektiv“. In: Institut für Sozialforschung (ed.). *Geschlechterverhältnisse und Politik*. Pp. 221–262. Frankfurt/M: Nomos Verlagsgesellschaft.

